

مفهوم تعالی و نقد وضعیت موجود آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

* مهدی سبحانی نژاد

E-mail: sobhaninejad@shahed.ac.ir

** حسن نجفی

E-mail: hnajafih@yahoo.com

*** سولماز نورآبادی

E-mail: nourabadi@shahed.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۴/۹

چکیده

این پژوهش باهدف تبیین مفهوم تعالی و ارزیابی جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به منظور طرح زمینه‌های کاربردی در برنامه درسی اجرا شده است. روش پژوهش آمیخته (تحلیل اسنادی، تحلیل محتوا و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته) است. جامعه پژوهشی شامل سه بخش است: متون اسلامی مرتبط با تعالی، متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و متخصصان حوزه‌های برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. با توجه به ماهیت موضوع از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. ابزارهای اندازه‌گیری فرم فیش‌برداری، سیاهه تحلیل محتوا و سؤالات مصاحبه است. داده‌های اسنادی و مصاحبه به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های کمی در فرایند تحلیلی نرم‌افزار آنتروپی شانون نسخه ۲۰۱۵ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیان‌گر آن است که: ۱- چارچوب مفهومی تعالی را می‌توان بر اساس مدارک و مستندات مرتبط در پنج بُعد و ۵۹ مؤلفه تدوین کرد. ۲- در مجموع ۴۱۰ مرتبه به مؤلفه‌های تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه شده که میزان تراکم آن در بخش هدف‌های عملیاتی و راهکارها با ۱۰۴ فراوانی و ۲۵/۴ درصد زیاد و در بخش بیانیه مأموریت با ۹ فراوانی و ۲/۲ درصد کم است. ۳- بین ابعاد مورد بررسی بُعد سیاسی با میزان بار اطلاعاتی ۰/۹۱۱ و ضریب اهمیت ۰/۲۸۴ بیشترین توجه را به خود اختصاص داده، این در حالی است که به بُعد اجتماعی با میزان بار اطلاعاتی ۰/۷۰۱ و ضریب اهمیت ۰/۲۱۹ کم‌تر توجه شده است. ۴- با توجه به نظرات متخصصان، عمده‌ترین زمینه‌های کاربردی ابعاد و مؤلفه‌های تعالی در برنامه درسی را می‌توان در قالب چهار عنصر اصلی (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی) و ۴۷ مضمون فرعی ذکر شده در مقاله حاضر، تأمین کرد.

کلیدواژه‌ها: تعالی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی.

* دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

** دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی، نویسنده مسؤول

*** استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

مقدمه

همه انسان‌ها تلاش می‌کنند تا به آرامش، بزرگواری و اطمینان برسند. این امور اگر در وجود کسی اتفاق بیافتد احساس رضایت داشته و احساس می‌کند از زندگی خود بهره کافی برده است. این امور وقتی در انسان اتفاق می‌افتد که درون و برون او دارای یک سری ویژگی‌ها شود. خصوصیتی که این امور را در انسان به وجود می‌آورند ویژگی‌هایی هستند که انسان را متعالی کرده و حقیقت انسان را به برتری می‌رساند. این تعالی اخلاقی و معنوی زمانی به وجود می‌آید که تمام بخش‌های وجود انسان که عبارت‌اند از تفکرات، عواطف، اعمال و اخلاق، اصلاح شوند. کسی که این چهار بخش از وجود خود را پاک کرده و اصلاح کند تمام وجود خود را تعالی بخشیده و در تمام زمینه‌ها به تعالی و کمال می‌رسد؛ بنابراین تمام انسان‌ها، چنانچه ساحت‌های مختلف وجود خود را در جهت خدا قرار دهند هم در زندگی مادی و هم در کمال معنوی و سعادت آخرت موفق خواهند بود (محسنی نسب، ۱۳۹۵: ۶). لذا در این ارتباط که فرد بر اثر رعایت اخلاق و معنویت به تعالی و کمال رسیده، حدیث قدسی بیان شده که در بخش‌هایی از آن خداوند به پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «چنین کسی هرگاه مرا دوست داشته باشد من هم او را دوست دارم و چشم دلش را به روی جلال خود می‌گشایم و بندگان خاص خود را از او پنهان نمی‌کنم و در تاریکی شب و روشنایی روز با او هم سخن می‌شوم. سخن خود و سخن فرشتگانم را به او می‌شنویم و رازی را که از خلقم پوشانده‌ام برای او فاش می‌کنم و لباس شرم و حیا بر او می‌پوشانم تا تمام خلائق از او شرم کنند. روی زمین با مغفرت خدا راه می‌رود و دلش را آگاه و بصیر قرار می‌دهم. هیچ چیز از بهشت و دوزخ را از او پوشیده نمی‌کنم. سختی‌ها و وحشت‌هایی را که مردم در روز قیامت از سر می‌گذرانند، به او می‌شناسانم. هم‌چنین به حساب‌هایی که از توانگران و تهیدستان و نادانان و دانایان می‌کشم آشنایش می‌سازم» (طباطبائی، ۱۳۸۲).

با توجه به این‌که انسان شایستگی رسیدن به همه‌ی کمالات الهی را دارد و آفریده شده تا خلیفه‌ی خداوند بر روی زمین شود، برای رسیدن انسان به چنین مقامی نیاز است تا در مسیر متعالی دین قدم بردارد و در جهت آن رشد کند. در این راه افراد و گروه‌های مختلفی با انسان همراه هستند و می‌توانند به‌عنوان راهنما، او را در این مسیر تربیت کنند و به بالا ببرند یا در مسیر غیر او را از مقصد دورتر کنند. نظام رسمی آموزش و پرورش و اسناد تحولی آن یکی از این عوامل است که قرار است در این مقاله

نقش آن در تربیت متعالی دانش‌آموزان ارزیابی شده و راهکارهای کاربرد مطلوب‌تر و منطقی آن در برنامه درسی تبیین شود.

پیشینه تحقیق

در بررسی پیشینه‌ی پژوهش مشخص شد که تاکنون مطالعات متعددی در مورد تعالی در ایران انجام شده است که این مطالعات یا عمدتاً به بررسی چیستی مفهوم تعالی پرداخته‌اند (مانند نوروزی، کوهی‌اصفهانی، ۱۳۹۲؛ ازگلی، ۱۳۹۱؛ جوادی‌آملی، ۱۳۹۰؛ مصباح‌یزدی، ۱۳۹۰)، یا به رابطه‌ی تربیت با تعالی پرداخته‌اند (مانند ابراهیمی، ۱۳۹۴؛ اسحاقی، مهاجر، ۱۳۹۰؛ حسن‌زاده، ۱۳۹۰؛ ملاکاظمی، ۱۳۸۸؛ علم‌الهدی، ۱۳۷۵)، یا تعالی را با نگاهی فلسفی واکاوی نکرده‌اند (مانند محقق‌داماد، جان‌محمدی، ۱۳۹۰)، یا ویژگی‌های زنان، مردان و خانواده تعالی را در آیات قرآن کریم و احادیث اهل‌بیت (علیهم‌السلام) بررسی کرده‌اند (مانند اصغرزاده، ۱۳۹۴؛ براتی، ۱۳۹۳؛ محمدی، ۱۳۹۳؛ مهینی، ۱۳۹۲؛ رضایی، ۱۳۹۱) و یا با نگرشی فرهنگی، تعالی بررسی شده است (مانند میری، ۱۳۹۲؛ بشیری‌حدادان، ۱۳۹۰؛ بلخاری، ۱۳۸۹). در عین حال تعالی با عنوان محصول نهایی برخی از مناسک و اعمال دینی نیز در برخی تحقیقات انجام‌شده است (مانند نوربخش، ۱۳۹۰؛ پزشک‌پور، نگار رشیدی، ۱۳۹۳).

تأمل در مجموعه مطالب و مستندات نظری و پژوهشی فوق نشان‌دهنده آن است که تعالی کانون تربیت اسلامی است. با عنایت به چنین نقشی است که در پژوهش حاضر تلاش شده است ضمن تشریح مفهوم تعالی و شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های آن به تحلیل جایگاه چنین امری در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران اقدام شود و هم‌چنین راهکارهای کاربردی تعالی در برنامه درسی معرفی شود.

سؤال‌های پژوهش

- ۱- مفهوم تعالی به چه معنا است و آیات مرتبط با آن کدام‌اند؟
- ۲- ابعاد و مؤلفه‌های تعالی کدام‌اند؟
- ۳- در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به چه میزان به ابعاد و مؤلفه‌های تعالی توجه شده است؟
- ۴- راهکارهای کاربردی تعالی در برنامه درسی کدام‌اند؟

روش پژوهش

پژوهش به شیوه آمیخته (ترکیبی از رویکرد کمی و کیفی) شامل تحلیل اسنادی، تحلیل محتوا و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. بدین صورت که ابتدا مفهوم تعالی، ابعاد و مؤلفه‌های آن به کمک روش تحلیل اسنادی از مآخذ اسلامی استخراج شده و سپس میزان توجه به آن‌ها در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران، تحلیل محتوا شده است. در ادامه جهت ارائه راهکارهایی برای زمینه‌های کاریست تعالی در برنامه درسی از روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بهره گرفته شده است.

جامعه آماری را در بخش تحلیل اسنادی متون اسلامی مرتبط با تعالی، در بخش تحلیل محتوا، متن (فصول هشتگانه) سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب آذر ماه ۱۳۹۰ و در بخش مصاحبه متخصصان حوزه‌های برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی تشکیل داده بودند. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش در بخش تحلیل اسنادی و مصاحبه با متخصصان، نمونه‌گیری هدفمند (غیرتصادفی) بوده و گزینه‌هایی که محققان را بیش تر به پاسخ مطلوب نزدیک می‌کردند، انتخاب شده‌اند. این در حالی است که در بخش تحلیل محتوا به دلیل محدودیت جامعه پژوهشی از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

ابزارهای اندازه‌گیری در بخش تحلیل اسنادی فرم فیش‌برداری از اطلاعات، در بخش تحلیل محتوا چک لیست محقق‌ساخته و در بخش مصاحبه سؤالات نیمه‌ساختاریافته بوده است. به منظور حصول اطمینان از وجود روایی در ابزارهای فوق، از روش صوری - محتوایی (نظر متخصصان) استفاده شده است. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق در بخش‌های تحلیل اسنادی و مصاحبه از تکنیک‌های پیشنهادی می‌کات و مورهوس (۲۰۰۲) و در بخش تحلیل محتوا از روش بازآزمایی (آزمون - آزمون مجدد) استفاده شده است.

داده‌های اسنادی و مصاحبه به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های کمی در فرایند تحلیلی نرم‌افزار آنتروپی شانون نسخه ۲۰۱۵ تجزیه، تحلیل و توصیف شده‌اند.

تعریف مفاهیم و چارچوب نظری

خداوند که مربی حقیقی آدمیان است، همواره مصادیقی از انسان کامل را به مثابه‌ی

والا ترین اسوه‌های آدمی در مسیر هدایت آنان قرار داده و می‌دهد تا روند تکوین و تعالی هویت‌شان، با معرفت به این مصادیق و تولی و تاسی به ایشان، به وجه مطلوب، صورت پذیرد (کلینی، ۱۳۴۴، ج ۱: ۱۹۴). از آنجایی که انسان کامل در هر زمان، خلیفه‌ی خداوند بر مخلوقات، کلید باب معرفت حق و واسطه‌ی فیض ربوبی رب‌العالمین بر جمیع موجودات است، بنابراین در مسیر پیچیده و دشوار تکوین و تعالی پیوسته‌ی هویت خویش، جهت شناخت مقصد، بازشناسی راه از بیراهه و سهولت رسیدن به مقصود، نیازمند آن است که مصادیق حقیقی انسان کامل را بشناسد و با تولی و تاسی به ایشان - به‌عنوان اسوه‌ی حسنه - در مجرای ربوبیت الهی قرار گیرد (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۷۶).

چنانچه در قرآن کریم آمده است: «هر کس، مرد یا زن، عمل صالح انجام دهد و مؤمن باشد قطعاً به «حیات طیبه» زنده‌اش می‌داریم و همانا آن‌ها را در برابر بهترین اعمالی که انجام داده‌اند، پاداش خواهیم داد» (نحل، ۹۷)؛ به عبارت دیگر، حیات طیبه وضع مطلوب زندگی بشر براساس نظام معیار ربوبی است که با انتخاب و التزام آگاهانه و اختیاری این نظام معیار در همین زندگی دنیایی و در جهت تعالی آن از سوی خداوند به انسان اعطا می‌شود و تحقق آن باعث دستیابی به غایت اصیل زندگی انسان، یعنی قرب الی‌الله خواهد شد (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۱۳).

برای دستیابی به هر یک از مفاهیم غایی آفرینش انسان در دیدگاه دینی، باید تحقق حیات طیبه را به مثابه مقدمه‌ای ضروری و پیش‌نیاز به شمار آوریم. این گونه زندگی در حقیقت، حاصل ارتقا و استعلای حیات طبیعی انسان با صبغه‌ی الهی بخشیدن به آن است که مستلزم ارتباط آگاهانه و اختیاری با حقیقت هستی و تشدید رابطه‌ی با او در همه‌ی شئون فردی و اجتماعی زندگی براساس ایمان - انتخاب و التزام آگاهانه و آزادانه‌ی نظام معیار متناسب با غایت زندگی انسان براساس آئین زندگی الهی - است. بر این اساس، یکی از مشخصات اصلی حیات طیبه تکیه بر ارزش غایی زندگی «قرب الی‌الله» و نظام معیار متناسب با آن است؛ زیرا با توجه به لزوم پذیرش ربوبیت خداوند متعال این نظام معیار، جهت اساسی نحوه‌ی تحقق حیات طیبه را در همه‌ی مراتب و ابعاد آن مشخص کند. البته هر چند تحقق حیات طیبه در شکل کامل آن همراه با رسیدن به همه‌ی آرمان‌ها و ارزش‌های مطلوب انسانی است، اما بدون شک این امر در زندگی دنیایی آدمی، با توجه به تراحم علل و عوامل مختلف و محدودیت‌های طبیعی حیات دنیا، به یکباره و به طور کامل رخ نخواهد داد؛ بلکه بنا بر اراده و سنن الهی،

تحقق حیات طیبه در این دنیا برای مؤمنان و نیکوکاران با برخی کاستی‌ها و دشواری‌ها همراه است که صبر و ایستادگی و مبارزه با مشکلات و گذشتن از برخی ارزش‌ها را در برابر ارزش‌های والاتر می‌طلبد (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۹۲).

با توجه به مطالب ذکر شده؛ اگر تربیت را در معنای اعم شامل هرگونه فرایند هدفمند زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت افراد انسانی در جهت هدایت ایشان به سوی آمادگی برای تحقق مراتب حیات طیبه در همه‌ی ابعاد بدانیم، در این صورت، تربیت الهی {نه تنها} نخستین و برترین مصداق این معنای عام خواهد بود - بلکه با عنایت به مفاد لامؤثر فی الوجود الاالله، تربیت الهی تنها مصداق این تعریف محسوب می‌شود و فعالیت دیگر مریبان صرفاً در ذیل این تربیت و با اذن و اجازه‌ی تکوینی او معنا می‌یابد - هم‌چنان‌که این تعریف شامل خودسازی و اصلاح نفس در مراحل بزرگسالی نیز خواهد بود (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۱۲۸).

هم‌چنین با توجه به مسأله‌ی تکوین و تعالی پیوسته انسان، هویت وی واقعیتی تدریجی و ناتمام است، به طوری که با حضور اختیاری‌اش در موقعیت‌های گوناگون در طی زندگی این دنیا به تکوین و تحول می‌رسد و در حیات اخروی تداوم می‌یابد؛ بنابراین تحقق و تحول هویت فردی و جمعی بیش از هر چیز به جریان منحصر به فرد زندگی فردی و اجتماعی هر شخص و نحوه‌ی خردورزی او و در نتیجه معرفت، باور، اراده و اعمال اختیاری خود او وابسته است، هم‌چنان‌که تکوین و تحول هویت فردی و جمعی نیز بر اعمال و کوشش‌های افراد جامعه در آینده تأثیرات پیش رونده خواهد داشت. لذا هر شخص می‌تواند هویت فردی و جمعی خویش را چنان‌که می‌خواهد شکل دهد و آن را به طور مداوم متحول سازد. این تغییر و تحول اگر در جهت غایت حقیقی زندگی انسان «قرب الی الله» و براساس نظام معیار متناسب با این غایت انجام شود با شکوفایی فطرت الهی و رشد همه‌جانبه استعدادهای طبیعی و تنظیم متعادل عواطف و امیال انسان و کسب شایستگی‌های مورد نیاز برای تحقق حیات طیبه ملازم خواهد بود. در این صورت برای چنین «تکوین و تعالی پیوسته‌ی هویت براساس نظام معیار اسلامی» می‌توان از تعبیر روندی بهره گرفت (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۱۳۲).

بنابراین تکیه بر نظام معیار اسلامی باید محور تمامی امور تربیتی باشد. از آنجایی که مهم‌ترین ویژگی تربیت در این تعریف، اتکای همه‌ی عناصر از هدایت و زمینه‌سازی جهت تکوین و تعالی هویت و نیز شکل‌گیری و پیشرفت همه‌جانبه جامعه صالح تا کسب شایستگی‌های فردی و جمعی و درک و بهبود مداوم موقعیت خود و دیگران بر نظام معیار اسلامی است، یعنی مبانی و ارزش‌هایی که از تعالیم اسلامی گرفته شده‌اند یا با آن‌ها سازگارند. ضمناً این‌گونه اتکا نه تنها با استفاده مناسب از دستاوردهای اندیشه و تجربه‌ی بشری (در چهارچوب این نظام معیار) منافات ندارد بلکه بر این بهره‌مندی نیز تأکید دارد (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۱۴۰).

به بیانی دیگر، تحقق هدف کلی تربیت - یعنی «آمادگی فردی و جمعی متریبان برای تحقق حیات طیبه در همه ابعاد و مراتب» یا «تکوین و تعالی پیوسته هویت متریبان در جهت شکل‌گیری و پیشرفت مداوم جامعه صالح براساس نظام معیار اسلامی به گونه‌ای که بتوانند موقعیت خود و دیگران در هستی را به درستی درک و آن را به طور مستمر با عمل صالح فردی و جمعی متناسب با نظام معیار اسلام اصلاح کنند» - بیش از هر چیز، به جریان منحصر به فرد زندگی هر شخص و اراده و اعمال اختیاری خود او وابسته است؛ اما برای نقش‌آفرینی در این امر به صورت مناسب، با توجه به روند تکوین و تحول هویت، لازم است متریبان نخست مجموعه‌ای از شایستگی‌های لازم را کسب کنند. چنان‌که گذشت منظور از شایستگی‌های لازم، مجموعه‌ای ترکیبی از صفات، توانمندی‌ها و مهارت‌های فردی و جمعی (نظیر تعقل، معرفت، ایمان، اراده و تقوا) ناظر به تکوین و تعالی هویت در تمام شئون زندگی و تمام مؤلفه‌های جامعه‌ی صالح است که متریبان در جهت درک موقعیت خود و دیگران و عمل برای بهبود مستمر آن در راستای آماده شدن برای تحقق مراتب حیات طیبه باید آن‌ها را کسب کنند؛ بنابراین، شایستگی‌های لازم، بیان تفصیلی یافته‌ای از همان هدف کلی فرایند تربیت‌اند که می‌توان آن‌ها را برحسب انواع تربیت، اهداف متنوع فرایند تربیت در نظر گرفت و انتظار داشت که متریبان با ملاحظه‌ی آن‌ها و کوشش نسبت به کسب این صفات و توانایی‌ها، در راستای تحقق هدف کلی فرایند تربیت و نتیجه‌ی آن حرکت کنند (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰: ۱۵۴-۱۵۳).

یافته‌ها

۱- مفهوم تعالی به چه معنا است و آیات مرتبط با آن کدام‌اند؟

کلمه تعالی از ریشه «ع ل و» و به معنی برتر است. کلمات منشعب دیگر از این ریشه عبارت است از تعالوا و فتعالین. هم‌چنین در لغتنامه معین (۱۳۸۶) از تعالی به معنی «بلندپایه گردیدن، بلندی، برتری» یاد شده است. با تشریح موضوع و پی‌بردن به آیه‌هایی که کلمه تعالی در آن‌ها آمده است، هر چه بیشتر می‌توان در تعلیم و تربیت به جایگاه آن پی برد. آیات و سوره‌هایی که می‌توان به آنها اشاره کرد، در ادامه آمده است.

جدول شماره ۱: نتایج استخراج آیات قرآن کریم در مورد تعالی

<p>«وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ» (انعام، ۱۰۰) - «فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (اعراف، ۱۹۰) - «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِّئُوا اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (يونس، ۱۸) - «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (نحل، ۱) - «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِهِ الْحَقُّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (نحل، ۳) - «سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا» (اسراء، ۴۳) - «فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (طه، ۱۱۴) - «عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (مؤمنون، ۹۲) - «فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ» (مؤمنون، ۹۲) - «مَنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (نمل، ۶۳) - «وَرَبِّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (قصص، ۶۸) - «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (روم، ۴۰) - «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (زمر، ۶۷) - «وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا» (جن، ۳).</p>
--

۲- ابعاد و مؤلفه‌های تعالی کدام‌اند؟

با توجه به این که یکی از اهداف مهم پژوهش حاضر «شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تعالی» بود، پس از مطالعه و بررسی مآخذ اسلامی موجود و مرتبط در این زمینه، فهرستی از ابعاد و مؤلفه‌های همسو با تعالی تهیه شد و در اختیار متخصصان حوزه مطالعات برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی قرار گرفت و پس از چند مرحله بررسی و اصلاح، نهایتاً تلفیقی از آن‌ها به‌عنوان چارچوب مفهومی پژوهش به شکل جدول شماره دو طراحی شد.

جدول شماره ۲: نتایج استخراج ابعاد و مؤلفه‌های مفهومی تعالی از مآخذ اسلامی

ابعاد	مؤلفه‌ها
اعتقادی	<p>باور به کمال مطلق و ابدی بودن خداوند - تبلور روح الهی و خداجویی در انسان - عامل به معارف و حیانی - باور به امکان‌پذیری تعالی روحانی برای انسان - باور به دشوار بودن راه پیش‌رو برای تعالی - تکریم و تعظیم شعائر الهی - ایمان به فیض الهی و هدایت خداوند در سختی‌ها در جهت تعالی - پرهیز از بدی و پلیدی برای رسیدن به تعالی - کسب رضایت الهی با پرهیز از بدی - باور به تحمیلی نبودن ایمان - افاضه الهی در اعمال و رفتارهای ارزشمند.</p>
اخلاقی	<p>باور به انسان ایده‌آل یا انسان کامل اخلاقی - تلاش مداوم برای ارتقاء درستی، صحت، تناسب و عقل انسانی - احاطه بر نفس در تمام امور - نظم در امور - تلاش برای تحقق مسئولیت‌پذیری انسانی و اجتماعی - تحقق مهرورزی در زندگی - پرهیز از دنیاپرستی - اخلاص در عمل - کمال‌جویی مداوم - کرامت‌مداری در همه وجوه زندگی - خودسازی مداوم - انتقادپذیری حقیقی - باور به اعتدال در همه وجوه زندگی - تحکیم ارزش‌های خوب و زیبا در درون خود.</p>
شخصی	<p>تأکید بر تجربه فردی در مواجهه با ایده‌آل‌ها - حرکت در جهت معنابخشی و هدف‌دهی به زندگی - ستایش تحمل و بردباری و تسلط بر نفس و خویشتن - عدم توجه بیش از اندازه به احساسات رنج و شادی - پذیرش آهنگ طبیعت به‌عنوان فراهم‌کننده نظم، ساختار و محدودیت‌ها - علاقه‌مندی بر درک باور و اعتقادات مردم جامعه - ارزش‌گذاری بر قوانین اجتناب‌ناپذیر طبیعت در جوهی از زندگی انسان - کوشش در صفات نیک؛ دین‌داری، بردباری، خویشتن‌داری و اعتدال و ... - امیدواری در مواجهه با سختی‌ها - آرامش‌طلبی مداوم ضابطه‌مدار - عمل کردن در جهت هماهنگی با جهان هستی - درک ارزش انسان فرهیخته به‌عنوان انسان مطلوب در تمام ابعاد.</p>
اجتماعی	<p>باور به تأثیر متقابل رفتارهای زندگی اجتماعی و فردی بر یکدیگر - تمایل به نوع‌دوستی فراگیر درون و برون مرزی - ارزش نهادن به یگانگی عمومی مردم - باور به نابودی جامعه بر اثر رفتارهای بد افراد آن - اعتقاد به تأثیر رفتارهای بد بر عامل آن - پایداری بر آداب و رسوم بالنده اجتماعی - باور به عدم اجبار شهروندان در ایفای رفتار مسؤولانه.</p>
سیاسی	<p>ابراز عشق به سرزمین - باور به مبنای دولت شهر به‌عنوان معیار سنجش تعالی سیاسی - فدا کردن جان و مال فردی برای وطن - پرهیز از اخلاق سیاسی کاری دنیا مدارانه - سعه صدر در برابر مخالفت‌ها - صلح‌ورزی - ظلم‌ستیزی - تلاش برای برقراری اخلاق مردم‌سالار به جای اخلاق اشرافی‌گرا - حرکت در راستای عدالت در روابط دولت و ملت - پایداری در نظم اجتماعی - باور به ضرورت عدالت اجتماعی - پرهیز از خلاف و جرم - اعتقاد به معیار عدالت به‌عنوان معیار تعالی مداوم سیاسی - تلاش در جهت کار با دیگران در یک نظام دولت‌شهر به طور هماهنگ و منطقی - باور به ارتباط پویای عدالت با اطاعت از قانون و حاکمیت.</p>

۳- در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به چه میزان به ابعاد و مؤلفه‌های تعالی توجه شده است؟

یافته‌های حاصل از میزان توجه به مؤلفه‌های تعالی در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در جدول شماره سه منعکس شده است.

جدول شماره ۳: نتایج تحلیل جایگاه ابعاد و مؤلفه‌های تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

ابعاد	مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد
اعتقادی	باور به کمال مطلق و ابدی بودن خداوند	۱۲	۲/۹
	تبلور روح الهی و خداجویی در انسان	۶	۱/۵
	عامل به معارف و حیاتی	۱۵	۳/۷
	باور به امکان‌پذیری تعالی روحانی برای انسان	۱۰	۲/۴
	باور به دشوار بودن راه پیش‌رو برای تعالی	۶	۱/۵
	تکریم و تعظیم شعائر الهی	۱۲	۲/۹
	ایمان به فیض الهی و هدایت خداوند در سختی‌ها در جهت تعالی	۴	۱
	پرهیز از بدی و پلیدی برای رسیدن به تعالی	۵	۱/۲
	کسب رضایت الهی با پرهیز از بدی	۹	۲/۲
	باور به تحمیلی نبودن ایمان	۷	۱/۷
	افاضه الهی در اعمال و رفتارهای ارزشمند	۴	۱
اخلاقی	باور به انسان ایده‌آل یا انسان کامل اخلاقی	۹	۲/۲
	تلاش مداوم برای ارتقاء درستی، صحت، تناسب و عقل انسانی	۸	۲
	احاطه بر نفس در تمام امور	۵	۱/۲
	نظم در امور	۱۱	۲/۷
	تلاش برای تحقق مسئولیت‌پذیری انسانی و اجتماعی	۱۰	۲/۴
	تحقق مهرورزی در زندگی	۶	۱/۵
	پرهیز از دنیاپرستی	۵	۱/۲
	اخلاص در عمل	۱۰	۲/۴
	کمال‌جویی مداوم	۸	۲
	کرامت‌مداری در همه وجوه زندگی	۶	۱/۵
	خودسازی مداوم	۶	۱/۵
انتقادپذیری حقیقی	۲	۰/۵	

۲	۸	باور به اعتدال در همه وجوه زندگی	شخصی
۱	۴	تحکیم ارزش‌های خوب و زیبا در درون خود	
۱	۴	تأکید بر تجربه فردی در مواجهه با ایده‌آل‌ها	
۲	۸	حرکت در جهت معنابخشی و هدف‌دهی به زندگی	
۱	۴	ستایش تحمل و بردباری و تسلط بر نفس و خویشتن	
۰/۵	۲	عدم توجه بیش از اندازه به احساسات رنج و شادی	
۱	۴	پذیرش آهنگ طبیعت به‌عنوان فراهم‌کننده نظم، ساختار و محدودیت‌ها	
۲/۴	۱۰	علاقه‌مندی بر درک باور و اعتقادات مردم جامعه	
۰/۷	۳	ارزش‌گذاری بر قوانین اجتناب‌ناپذیر طبیعت در وجوهی از زندگی انسان	
۲/۹	۱۲	کوشش در صفات نیک؛ دین‌داری، بردباری، خویشتن‌داری و اعتدال و...	
۱/۲	۵	امیدواری در مواجهه با سختی‌ها	
۱/۲	۵	آرامش‌طلبی مداوم ضابطه‌مدار	
۱/۵	۶	عمل نمودن در جهت هماهنگی با جهان هستی	
۲/۲	۹	درک ارزش انسان فرهیخته به‌عنوان انسان مطلوب در تمام ابعاد	
۱	۴	باور به تأثیر متقابل رفتارهای زندگی اجتماعی و فردی بر یکدیگر	
۱/۲	۵	تمایل به نوع‌دوستی فراگیر درون و برون مرزی	
۲/۷	۱۲	ارزش نهادن به یگانگی عمومی مردم	
۱/۷	۷	باور به نابودی جامعه بر اثر رفتارهای بد افراد آن	
۱/۲	۵	اعتقاد به تأثیر رفتارهای بد بر عامل آن	
۲/۷	۱۱	پایداری بر آداب و رسوم بالنده اجتماعی	
۱/۲	۵	باور به عدم اجبار شهروندان در ایفای رفتار مسؤولانه	
۱	۴	ابراز عشق به سرزمین	سیاسی
۱/۲	۵	باور به مبنای دولت شهر به‌عنوان معیار سنجش تعالی سیاسی	
۱/۷	۷	فدا کردن جان و مال فردی برای وطن	
۰/۵	۲	پرهیز از اخلاق سیاسی کاری دنیا مدارانه	
۱/۵	۶	سعه صدر در برابر مخالفت‌ها	
۱/۲	۵	صلح‌ورزی	
۱/۲	۵	ظلم‌ستیزی	
۲/۲	۹	تلاش برای برقراری اخلاق مردم‌سالار به جای اخلاق اشرافی‌گرا	
۲	۸	حرکت در راستای عدالت در روابط دولت و ملت	

۱/۵	۶	پایداری در نظم اجتماعی
۴/۴	۱۸	باور به ضرورت عدالت اجتماعی
۰/۵	۲	پرهیز از خلاف و جرم
۲/۲	۹	اعتقاد به معیار عدالت به عنوان معیار تعالی مداوم سیاسی
۱/۷	۷	تلاش در جهت کار با دیگران در یک نظام دولت شهر به طور هماهنگ و منطقی
۲	۸	باور به ارتباط پویای عدالت با اطاعت از قانون و حاکمیت
۱۰۰	۴۱۰	مجموع

تحلیل داده‌های حاصل از جدول شماره ۴ حاکی از این است که در بخش‌های سند تحول به صورت متفاوتی ابعاد پنج‌گانه تعالی مورد توجه قرار گرفته است. میزان توجه بدین صورت است که در بخش مقدمه ۳۹ فراوانی (۹/۵ درصد)، در بخش کلیات ۹۳ فراوانی (۲۲/۷ درصد)، در بخش بیانیه ارزش‌ها ۶۳ فراوانی (۱۵/۳ درصد)، در بخش بیانیه مأموریت ۹ فراوانی (۲/۲ درصد)، در بخش چشم‌انداز ۲۹ فراوانی (۷/۱ درصد)، در بخش هدف‌های کلان ۴۸ فراوانی (۱۱/۷ درصد)، در بخش راهبردهای کلان ۱۳ فراوانی (۳/۲ درصد)، در بخش هدف‌های عملیاتی و راهکارها ۱۰۴ فراوانی (۲۵/۴ درصد) و در بخش چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین ۱۲ فراوانی (۲/۹ درصد) به مؤلفه‌ها اختصاص داده شده است.

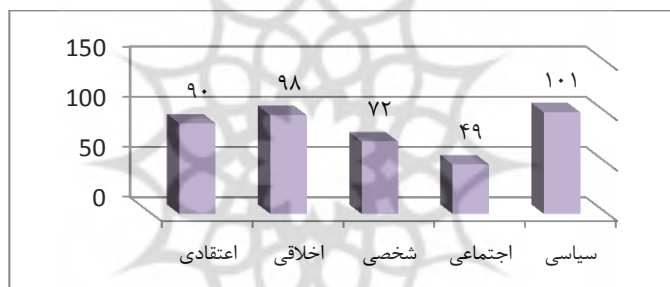
جدول شماره ۴: توزیع فراوانی توجه به ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

درصد	فراوانی	ابعاد تعالی				فصول سند	
		سیاسی	اجتماعی	شخصی	اخلاقی		
۹/۵	۳۹	۱۸	۵	۳	۷	۶	مقدمه
۲۲/۷	۹۳	۱۱	۹	۲۴	۲۱	۲۸	کلیات
۱۵/۳	۶۳	۲۱	۴	۵	۱۶	۱۷	بیانیه ارزش‌ها
۲/۲	۹	۳	۱	۴	۱	۰	بیانیه مأموریت
۷/۱	۲۹	۶	۱	۳	۱۲	۷	چشم‌انداز
۱۱/۷	۴۸	۱۷	۲	۱۲	۱۱	۶	هدف‌های کلان
۳/۲	۱۳	۳	۱	۲	۵	۲	راهبردهای کلان
۲۵/۴	۱۰۴	۱۷	۲۵	۱۷	۲۲	۲۳	هدف‌های عملیاتی و راهکارها

۲/۹	۱۲	۵	۱	۲	۳	۱	چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین	
***	۴۱۰	۱۰۱	۴۹	۷۲	۹۸	۹۰	مجموع	فراوانی
۱۰۰	***	۲۴/۶	۱۲	۱۷/۵	۲۳/۹	۲۲	درصد	

هم چنین داده‌های انعکاس یافته بر روی نمودار شماره ۱ حاکی از آن است که میزان توجه در بُعد اعتقادی ۹۰ فراوانی (۲۲ درصد)، بُعد اخلاقی ۹۸ فراوانی (۲۳/۹ درصد)، بُعد شخصی ۷۲ فراوانی (۱۷/۵ درصد)، بُعد اجتماعی ۴۹ فراوانی (۱۲ درصد) و بُعد سیاسی ۱۰۱ فراوانی (۲۴/۶ درصد) است.

نمودار شماره ۱: میزان کل فراوانی توجه به ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

لازم به ذکر است جهت پی بردن به بار اطلاعاتی داده‌های حاصله، به بهنجار کردن داده‌های موجود پرداخته شد؛ که داده‌های آن در جدول ۵ منعکس شده است.

جدول شماره ۵: داده‌های بهنجار شده توجه به ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

ابعاد تعالی					فصول سند
سیاسی	اجتماعی	شخصی	اخلاقی	اعتقادی	
۰/۱۷۸	۰/۱۰۲	۰/۰۴۲	۰/۰۷۱	۰/۰۶۷	مقدمه
۰/۱۰۹	۰/۱۸۴	۰/۳۳۳	۰/۲۱۴	۰/۳۱۱	کلیات
۰/۲۰۸	۰/۰۸۲	۰/۰۶۹	۰/۱۶۳	۰/۱۸۹	بیانیه ارزش‌ها
۰/۰۳۰	۰/۰۲۰	۰/۰۵۶	۰/۰۱۰	۰/۰۰۰۱	بیانیه مأموریت
۰/۰۵۹	۰/۰۲۰	۰/۰۴۲	۰/۱۲۲	۰/۰۷۸	چشم انداز

۰/۱۶۸	۰/۰۴۱	۰/۱۶۷	۰/۱۱۲	۰/۰۶۷	هدف‌های کلان
۰/۰۳۰	۰/۰۲۰	۰/۰۲۸	۰/۰۵۱	۰/۰۲۲	راهبردهای کلان
۰/۱۶۸	۰/۵۱۰	۰/۲۳۶	۰/۲۲۴	۰/۲۵۶	هدف‌های عملیاتی و راهکارها
۰/۰۵۰	۰/۰۲۰	۰/۰۲۸	۰/۰۳۱	۰/۰۱۱	چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین

پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی هریک از مؤلفه‌ها به دست آمد که در جدول زیر آورده شده است.

جدول شماره ۶: مقدار بار اطلاعاتی ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

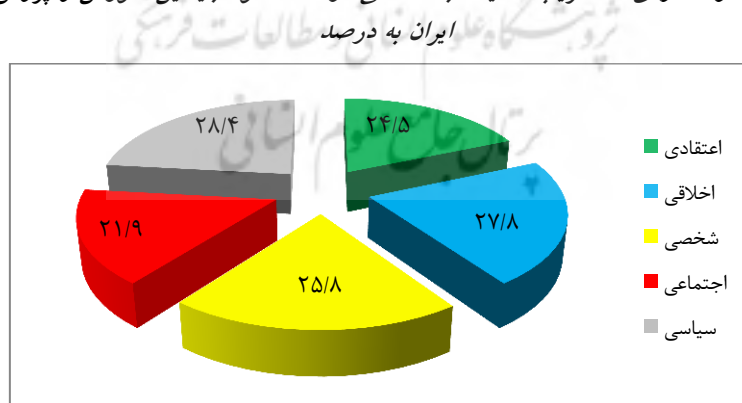
ابعاد تعالی	اعتقادی	اخلاقی	شخصی	اجتماعی	سیاسی
بار اطلاعاتی	۰/۷۸۴	۰/۸۹۱	۰/۸۲۶	۰/۷۰۱	۰/۹۱۱

داده‌های حاصل از جدول شماره ۶ حاکی از این است که بُعد سیاسی بیشترین بار اطلاعاتی (۰/۹۱۱) را به خود اختصاص داده است. ابعاد اخلاقی، شخصی، اعتقادی و اجتماعی به ترتیب رتبه‌های بعدی قرار دارند. جهت آگاهی از ضریب اهمیت ابعاد تعالی مجدداً پردازش در سطح بالاتر انجام شد که داده‌های حاصله در جدول شماره ۷ آمده است.

جدول شماره ۷: مقدار ضریب اهمیت ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

ابعاد تعالی	اعتقادی	اخلاقی	شخصی	اجتماعی	سیاسی
ضریب اهمیت	۰/۲۴۵	۰/۲۷۸	۰/۲۵۸	۰/۲۱۹	۰/۲۸۴

نمودار شماره ۲: ضریب اهمیت ابعاد تعالی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

تحلیل داده‌های حاصل از جدول شماره‌ی ۷ و نمودار شماره‌ی ۲ حاکی از این است که هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت بیشتری برخوردار است. بر این اساس بُعد سیاسی (۰/۲۸۴) در سند تحول بنیادین از اهمیت بیشتری برخوردار است.

۴- راهکارهای کاربردی تعالی در برنامه درسی کدام‌اند؟

در پاسخ به این سؤال، از نظرات چهارده نفر از صاحب‌نظران استفاده شده است. دیدگاه‌های افراد پیرامون راهکارهای کاربردی تعالی در برنامه درسی از طریق مصاحبه عمیق و به صورت نیمه‌ساختاریافته به دست آمده است. سؤال این مصاحبه‌ها در یک بعد کلی و باز مطرح شد و آن عبارت بود از این‌که برنامه‌های درسی با ارائه چه معرفتی می‌توانند به پرورش تعالی کمک کنند؟ برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش کدگذاری اسمیت استفاده شد. نتایج تحلیل‌ها مشخص کرد که کاربرد مسائل مختلف در برنامه درسی مستلزم بهره‌گیری از یک چارچوب نظری یا نظریه زیربنایی و مبتنی بر اصول و موازین علمی و نیازهای واقعی است تا بتواند به‌عنوان راهنمای عمل در بررسی و اجرای مراحل پژوهش مورد استفاده قرار گیرد. در این راستا راهکارهای اشاعه تعالی در برنامه‌های درسی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی ایران می‌تواند در چهار عنصر؛ اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی تجلی یابد؛ به عبارت دیگر، موارد چهارگانه مذکور، عناصری هستند که نمایانگر وجوه مختلف برنامه‌های درسی‌اند و هر کدام می‌توانند به نحوی، در بسط تعالی، سهمیم باشند. در جدول ۸ شماری از راهکارهای پیشنهادی اشاره شده‌اند:

جدول شماره‌ی ۸: نتایج تحلیل نظرات متخصصان در مورد راهکارهای کاربردی تعالی در

برنامه‌های درسی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی ایران

(۱) عنصر اهداف

توجه به چهارچوب مفهومی تعالی به‌عنوان چتر فلسفی و مبانی اعتباربخشی ارزشی - فراهم‌سازی مقدمات طرح و ارائه اندیشه‌های نوین در حوزه تعالی - تعیین اهداف برنامه درسی متعالی مطابق با نیازهای دانش‌آموزان - بهره‌گیری از عنصر زیبایی‌شناختی در تدوین اهداف برنامه درسی متعالی جهت تأثیرپذیری عمیق و مطلوب دانش‌آموزان - تقویت توجه به آینده‌نگری و شناخت نیازهای جدید نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی در حوزه تعالی - توجه متوازن به حیطه‌های یادگیری (شناختی، عاطفی و روانی حرکتی) در هنگام تدوین اهداف برنامه درسی متعالی - سیاست‌گذاری مناسب در آموزش رسمی و غیررسمی برای تجلی

تعالی در دانش‌آموزان - تبیین دیدگاه اولیای دین درباره تعالی - در نظر گرفتن همگرایی فطرت و فرهنگ در اهداف جهان‌شمولی تعالی - سیاست‌گذاری جهت ایجاد دروس میان‌رشته‌ای در حوزه تعالی - توجه به همگرایی چشم‌اندازها و نظرگاه‌های علمی و فلسفی در ابعاد تعالی - تعیین اهداف جهت گسترش و تعمیق فرهنگ پژوهش با موضوعیت تعالی.

۲) عنصر محتوا

مفهوم‌سازی‌های مشترک با جوامع علمی جهان برای انتخاب محتوای ترویج دهنده تعالی - تدوین محتوا در راستای هدایت دانش‌آموزان به تفکر، تدبر و فعالیت در ابعاد تعالی - اشاره به منابع جانبی جهت تعمیق تعالی - برقراری ارتباط افقی و عمودی بین مباحث درسی مختلف در چارچوب تعالی - طراحی محتوای آموزش ارزش‌های تعالی در یک جامعه پیچیده اسلامی برای دانش‌آموزان - در نظر گرفتن پیش‌فرض‌های ارزشی تعالی در انتخاب محتوای آموزشی - توجه به تعالی در گزینش محتوای برنامه درسی - فراهم کردن زمینه تحقق خودآگاهی فردی در حیطه تعالی با الهام از محتوای استاندارد - پرهیز از عوام‌زدگی نظری و عملی در انتقال مفاهیم تعالی به دانش‌آموزان - تهیه و توزیع بسته‌های دانش‌افزایی با محوریت تعالی.

۳) عنصر روش‌های یاددهی - یادگیری

تأکید بر خردورزی جهت تفهیم مطلوب و تشخیص درست از نادرست - تشریح هدفمند بودن زندگی با تمسک به شناخت تعالی - گفت‌وگوی معلم با دانش‌آموزان در عرصه تعالی - تشویق دانش‌آموزان به سمت فعالیت‌های همسو با ابعاد پنج‌گانه تعالی - کمک به پرورش روابط شناختی و عاطفی دانش‌آموزان با پروردگار - پرورش احساس عزت‌نفس در دانش‌آموزان جهت تسهیل پیوند با انسان‌های متعالی - تبادل برّ، محبت و مهرورزی میان معلم و دانش‌آموز براساس الگوی رفتاری تعالی - ایجاد جو مشارکتی بین دانش‌آموزان با مرکزیت تعالی - تمهید شرایط رشد اجتماعی مرتبط با تعالی دانش‌آموزان - تأکید بر احیای امور طبیعی و فطری در آموزش تعالی - استفاده از روش‌هایی برای تقویت روحیه پاسداری از تعالی در دانش‌آموزان - فراهم‌سازی بسترهای لازم جهت آموزش شهروندی مبتنی بر جامعه متعالی - استفاده از ابزارهای آموزشی و کمک آموزشی مناسب برای معرفی بهتر تعالی - استفاده از شواهد پژوهشی برای تبیین مواضع تئوری - استفاده از استدلال منطقی متناسب با وضعیت روانی دانش‌آموزان به منظور تحلیل و تفهیم تعالی - تدریس عالمانه معلم و عدم تکیه وی بر ظنیات تحقیق نشده در حوزه تعالی - معرفی شخصیت‌های دینی و بارز عصر حاضر جهت الگودهی تأثیرگذار.

۴) عنصر ارزشیابی

توجه به ارزیابی درونی و خودارزشیابی جهت افزایش اعتماد دانش‌آموز به الگوی عملی (معلم) - تساهل در ارزشیابی جهت ماندگاری و افزایش حس اشتیاق نسبت به تعالی - قائل شدن امتیاز مثبت برای فعالیت‌های همسو با تعالی - ارزشیابی هماهنگ با اهداف آموزشی - تسلط معلم بر ملاک‌های ارزشیابی برنامه درسی میان رشته‌ای مرتبط با تعالی - بهره‌جستن از روش‌های کیفی ارزشیابی - ارزیابی پایانی از کیفیت آموزش تعالی - انعکاس مسائل و معضلات تربیتی به مسئولین و دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین مفهوم تعالی و ارزیابی جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به منظور طرح زمینه‌های کاربردی در برنامه درسی انجام شد. نتایج حاصل از بررسی نشان داد:

تعالی وضعیتی برای صعود و بالا رفتن است و با توجه به مآخذ اسلامی می‌توان برای آن پنج بُعد (اعتقادی، اخلاقی، شخصی، اجتماعی و سیاسی) مشخص کرد که در صورت هماهنگ بودن آن‌ها، زمینه رستگاری همیشگی فرد و جامعه فراهم خواهد شد. بررسی هندسه معرفتی تعالی در ابعاد پنج‌گانه حاکی از آن است که بُعد اعتقادی بدان سو بود که انسان در مسیر زندگی به خداوند متعال معرفت پیدا کرده و با معرفت به او، به وجود او و صفات علیا و اسمای حسناش باور پیدا کند و فقط او را اطاعت و عبادت کند. در بُعد دوم تعالی، پیرامون اخلاق بحث شد؛ اخلاق صفات نفسانی و افعال ارزشی است که آدمی را در نیل به کمال نهایی، یعنی قرب الهی و عبودیت و بندگی کمک می‌کند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۵). مؤلفه‌های این بعد حکایت از آن داشتند که انسان معرفت ویژه‌ای نسبت به وجود متعالی (خدا) دارد و تلاش می‌کند از طریق هویت یابی اخلاقی، زندگی خود را به مسیر متعالی هدایت کند. در بعد شخصی، مسیر زندگی به گونه‌ای قرار داشت که فرد خود را برای رسیدن به قرب الهی، آن چنان‌که باید بسازد، به سلاح ایمان و تقوا مجهز کند و با فراهم آوردن عوامل سعادت و برطرف کردن موانع و آفات، به سیر و سلوک خویش ادامه دهد تا خود را به متعالی‌ترین مرحله آن برساند و از خود طبیعی به سوی خود انسانی و سپس به مرحله خود اعلا که مظهري از ذات حق است، تغییر جهت دهد و خلیفه الله و مظهر اسماء و صفات الهی شود. بُعد اجتماعی بیانگر آن بود که انسان موجودی اجتماعی است و زندگی اجتماعی، منشأ حقوق و تکالیف معینی است که وی در زندگی اجتماعی با توجه به کرامت و مسئولیت خویش باید آن‌ها را رعایت کند تا زمینه ساز تحقق عدالت اجتماعی باشد. در بعد چهارم که سیاسی نام داشت، مدیریت و توجیه و تنظیم زندگی اجتماعی انسان‌ها، در مسیر حیات معقول مدنظر بود؛ به عبارت دیگر رسالت این بُعد زمینه‌سازی به منظور کسب دانش سیاسی و پرورش قدرت تحلیل سیاسی و ارتقای توان هم‌گرایی افراد در امور اجتماعی - سیاسی در یک روند تدریجی، مستمر و نظام‌مند است.

در قسمت دوم پژوهش که تحلیل محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بود، داده‌ها حکایت از آن داشتند که در مجموع ۴۱۰ مرتبه به مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با

تعالی توجه شده که در میان بخش‌های نه‌گانه سند، بخش هدف‌های عملیاتی و راهکارها با ۱۰۴ فراوانی و ۴/۲۵ درصد بیش‌ترین و بخش بیانیه مأموریت با ۹ فراوانی و ۲/۲ درصد کم‌ترین میزان توجه را داشته‌اند، این نوع توجه می‌تواند به دلیل تفاوت در ماهیت، هدف و حجم فصول سند تحول آموزش و پرورش بوده باشد. هم‌چنین نتایج بررسی و تحلیل میزان توجه در ابعاد مورد بررسی حاکی از آن بود که مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت در بعد اعتقادی با (۹۰ فراوانی) به ترتیب ۰/۷۸۴ و ۰/۲۴۵، بعد اخلاقی (۹۸ فراوانی) ۰/۸۹۱، ۰/۲۷۸، بعد شخصی (با ۷۲ فراوانی)، ۰/۸۲۶، ۰/۲۵۸، بعد اجتماعی (با ۴۹ فراوانی)، ۰/۷۰۱، ۰/۲۱۹، بعد سیاسی (با ۱۰۱ فراوانی)، ۰/۹۱۱، ۰/۲۸۴ است.

یافته بعدی پژوهش حاضر شناسایی راهکارهای کاربرد تعالی در برنامه‌های درسی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی ایران در قالب عناصر اصلی چهارگانه (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی) و مضمون‌های فرعی بود که در این راستا مشخص شد پرداختن به راهکارهای تبیین شده به‌صورت پیوسته، می‌تواند در هویت دانش آموزان مؤثر افتد و پیامدهایی را در تعالی همه‌جانبه آنان پدید آورد. بدیهی است که نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور باید تلاش و فعالیت‌های منظم و سازمان‌یافته خود را در راستای طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مبتنی بر اهداف، مبادی، ابعاد و مؤلفه‌های تعالی دوچندان کند چرا که عمده‌ترین رسالت نظام آموزشی کشور اسلامی آماده‌سازی دانش‌آموزان برای کسب مقام شامخ خلیفه الهی است. اگر برنامه‌های درسی حرکت در این مسیر را بر خود فرض نکرده باشند چگونه می‌توان انتظار داشت محصول نظام آموزشی مذکور انسان متعالی واجد صفات و افعال روحانی باشد. بر این اساس ضروری است محققان آتی در ادامه مسیر حاضر در جهت ابعاد نظری و نیز عملیاتی برنامه درسی تعالی بخش بیش از پیش توجه کرده و از پژوهش حاضر به‌عنوان افق جهت‌دهنده جدید استفاده کنند.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۶)؛ ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، قم: سپهر نوین.
- اسحاقی، حسین؛ مهاجر، سعیده (۱۳۹۰)؛ *تربیت و تعالی، روزن رستگاری*، قم: خادم‌الرضا (علیه‌السلام).
- اصغرزاده، حدیث (۱۳۹۴)؛ *انسان متعالی*، تهران: عصر کنکاش.
- بشیری حدادان، زهرا (۱۳۹۰)؛ *نقش نیایش در رشد و تعالی فرهنگی از دیدگاه آیات وحی*، همایش ملی تعالی فرهنگ از دیدگاه قرآن و عترت، یزد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
- بلخاری، حسن (۱۳۹۰)؛ «نقش اخلاقی هنر در تعالی فرهنگی»، *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، س ۳، ش ۱۱، صص ۱۶۳-۱۷۸.
- پزشک‌پور، محمدکریم؛ نگاررشیدی، فاطمه (۱۳۹۳)؛ *نماز، بندگی و داشتن خانواده متعالی*، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم: مرکز راهبری مهندسی فرهنگی.
- تراکشوند، مراد (۱۳۹۲)؛ *بررسی و نقد مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، چهارمین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- حسن‌زاده، صالح (۱۳۹۰)؛ «نقش تربیت دینی و عملی در کمال‌یابی انسان»، *فصلنامه پژوهشنامه معارف قرآنی*، س ۲، ش ۶، صص ۹۱-۱۱۴.
- رضایی، زهرا (۱۳۹۱)؛ *بررسی عوامل مؤثر در شکل‌گیری خانواده متعالی در قرآن و روایات*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ایلام: دانشگاه ایلام، (منتشر نشده).
- *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش* (۱۳۹۰)؛ تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۸۲)؛ *تفسیر المیزان*، ترجمه محمدباقر همدانی، قم: اسلامی.
- علم‌الهدی، جمیله (۱۳۷۵)؛ *بررسی اندیشه تعالی به‌عنوان هدف تعلیم و تربیت از دیدگاه مولانا جلال‌الدین رومی و کارل یاسپرس*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، (منتشر نشده).
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۴۴)؛ *اصول کافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گرجیان، محمد مهدی؛ فراهانی‌پور، فرزانه (۱۳۹۰)؛ «حقیقت انسان و سیر استقامتی»، *فصلنامه پژوهشنامه عرفان*، س ۳، ش ۵، صص ۱۵۹-۱۷۹.
- *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۹۰)؛ تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- محسنی‌نسب، محسن (۱۳۹۵)؛ *نوجوان الهی: در آموزش روش تربیت و رشد نوجوان به والدین و ارائه برنامه‌های کاربردی جهت تعالی نوجوانان*، تهران: دانشیاران ایران.
- محقق‌داماد، مصطفی؛ جان‌محمدی، محمدتقی (۱۳۹۰)؛ «انسان و تعالی: روایت اصالت وجودی از انسان»، *فصلنامه خردنامه صدرا*، س ۱۷، ش ۶۶، صص ۵۳-۷۲.
- محمدی، زهره (۱۳۹۳)؛ *بایسته‌های رفتاری افراد خانواده متعالی از منظر قرآن و روایات*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، (منتشر نشده).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۷)؛ *اخلاق در قرآن*، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

- (۱۳۹۰)؛ «در جست‌وجوی تعالی و کمالات اخروی»، *ماهنامه معرفت*، س ۲۰، ش ۱۶۰، صص ۵-۱۱.
- معافی، محمود (۱۳۹۲)؛ «تبیین مبانی نظری تربیت دینی براساس سند تحول بنیادین»، *مجله رشد جوانه*، س ۴، ش ۴۰، صص ۱۰-۱۶.
- معین، محمد (۱۳۸۶)؛ *فرهنگ معین: دوره چهار جلدی*، تهران: نگارستان کتاب.
- ملاک‌آظمی، محسن (۱۳۸۸)؛ «نقش تربیت در تعالی اخلاق»، *دوماهنامه خلق*، س ۷، ش ۱۳، صص ۴۳-۴۰.
- مهبینی، شهربانو (۱۳۹۲)؛ *بایسته های خانواده متعالی در سبک زندگی اسلامی از نگاه امام سجاد (علیه السلام)*، همایش سبک زندگی امام سجاد (علیه السلام)، یزد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
- میری، محسن (۱۳۹۲)؛ «منابع فرهنگ متعالی از منظر قرآن کریم»، *فصلنامه سراج منیر*، س ۴، ش ۱۲، صص ۳۵-۶۸.
- نوریخس، رضا (۱۳۹۰)؛ «جایگاه نماز در تربیت انسان متعالی»، *ماهنامه پیوند*، س ۳۳، ش ۳۸۹، صص ۲۰-۱۹.
- Maykut, P., Morehouse, R. (2002); *Beginning Qualitative Research: A Philosophical and Practical Guide*, London: Falmer.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی